

Skalní hrady mezi geologií, zábavou a kontemplací

Michal Vokurka

Historický ústav AV ČR

vokurka@hiu.cas.cz

ROCK CASTLES BETWEEN GEOLOGY, AMUSEMENT AND CONTEMPLATION

The paper focuses on two so-called rock castles (Sloup and Jestřebí in northern Bohemia) and their presentation in the early modern topographies written by Mauritius Vogt. While today they are both perceived as former castles, for Vogt, only Jestřebí was an abandoned castle, while Sloup was mainly a hermitage. The relationship between both places leans on their bizarre appearance and connection to the underground. They both were rocks upon a lowland described as *saxum vivum*. Vogt's view is contextualized by Athanasius Kircher's *Mundus subterraneus* and other works on the underground.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Skalní hrady — baroko — podzemí — krajina — Mauritius Vogt

Rock castles — baroque — subterranean — landscape — Mauritius Vogt

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366729.2023.2.5>

ÚVOD

Člověkem přetvořené skalní suky v Jestřebí a Sloupu v Čechách se dnes běžně nazývají *skalní hrady*, což je označení, které se pro tyto objekty ustálilo v 19. století.¹ K tomuto vnímání přispěl romantismus vyzdvižením konkrétní dějinné epochy (středověku) a s ní spojeného tehdejšího (tj. středověkého) využití těchto pozoruhodných míst. Mezi středověkem a romantismem však mohly takové lokality najít jiné využití, což je i příklad Jestřebí a Sloupu. Právě raně novověká (zde barokní — ve smyslu časového vymezení) percepce a literární obraz těchto dvou „skalních hradů“ jsou předmětem následujícího textu. Jako hlavní pramen slouží „podzemní topografie“ (*Bohemia et Moravia Subterranea*) Mauritia Vogta (1669–1730), jež obsahuje popisy obou zmíněných objektů a bude podrobněji představena níže.²

Oba zmíněné skalní hrady mají podobnou historii. Ve středověku sloužily jako strážní hrady na kupeckých stezkách a zřejmě nabízely i zázemí svým majitelům. Během 16. století je však šlechta pravděpodobně nadobro přestala využívat, neboť

1 Ke kastelologické definici pojmu viz Gabriel — Smetana 1986, s. 143.

2 Vogt 1729.

upřednostnila pohodlnější renesanční sídla založená v okolí. Majitelé Jestřebí přesídlili nejpozději během roku 1547 do Nového Zámku (dnes Zahrádky u České Lípy), ve Sloupu zase vznikl ve druhé polovině 16. století berkovský zámek.³ Zatímco Jestřebí se uvádělo jako pusté již v polovině 16. století, skalní suk ve Sloupu byl přinejmenším příležitostně využíván až do třicetileté války, kdy došlo k vypálení zdejší provizorní pevnosti švédskou armádou (r. 1639). Obě místa byla charakteristická určitou (zdánlivou?) opuštěností a oddělením od okolního dění. Poválečná doba spojená s rozvojem barokní kultury pak přinesla i nové využití někdejších opevněných míst, kdy se oba bývalé hrady staly cílem výletů (především) šlechtické společnosti.⁴ Na vybraných pramenných textech ukážeme, že i když si byly oba objekty typově podobné, při prezentaci Jestřebí byla akcentována právě ona středověká minulost hradu, zatímco Sloup byl atraktivní díky tamním poustevníkům, s nimiž se mohl návštěvník osobně potkat v prostorách unikátního pískovcového suku.⁵ V dalším textu je vynechán mladší vývoj od konce 18. století, kdy se oba objekty staly vyhledávanými cíli romantické (proto)turistiky, o čemž svědčí řada vyobrazení i texty v turistických průvodcích a regionálních vlastivědných sbornících.⁶

Zájem aktérů 17. a 18. století o skalní hrady (tedy původně přírodní útvary upravené člověkem), reprezentovaný zde především Mauritiem Vogtem, není ničím překvapivým. Podobné přírodní, respektive přírodně-kulturní zajímavosti a kuriozity byly již delší dobu v centru pozornosti tehdejších učenců a zájem o ně byl důležitou součástí tzv. vědecké revoluce, neboť snaha o vysvětlení jejich vzniku pomáhala tříbit dobové vědecké teorie.⁷ Ve střední Evropě se těšily popularitě především různé jeskyně nebo doly: Johann Weichard von Valvasor zkoumal kraňské jeskynní systémy, Bohuslav Balbín zaujatě popisoval jeskyně Českého krasu u kláštera ve Svatém Janu pod Skalou, cestovatelé Edward Brown a Johann Georg Greisel zase obdivovali podzemní prostory vzniklé během dolování.⁸ Právě tento typ učenců a jejich díla, vydávaná především v sedmdesátých letech 17. století, ovlivnily Mauritia Vogta.

Pro dobový literární kontext stojí za připomenutí také vícedílný populární román Johanna Gottfrieda Schnabela (1692–1748) *Insel Felsenburg* (vycházel na etapy pod delším názvem *Wunderliche Fata einiger See-Fahrer, absonderlich Alberti Julii...* od roku 1731), jenž využil motivu velkého skalního ostrova s hradem jako zaslíbené země.⁹ Do stejné doby spadá návštěva Adršpašských skal Františkem Antonínem Šporkem a vydání Langhansova průvodce po tomto skalním městě, který obsahoval dokonce několik vyobrazení pískovcových skal.¹⁰ Vedle toho nelze opomenout ani symboliku starých šlechtických sídel, jejichž torza (často stojící na kopcích či skalách) byla zakomponována do novodobých rezidenčních komplexů a jejich okolí,

3 K Jestřebí viz Peša — Jenč — Havel — Novák 2015, s. 357; ke Sloupu Panáček 2014, s. 9.

4 O vztahu nižších vrstev k těmto místům chybí pramenné doklady.

5 K poustevníkům ve Sloupu viz Vojtíšková 1995, s. 135–136.

6 Srov. Šimůnek 2023, s. 67.

7 Palladino — Bidovec 2008, s. 54.

8 Brown 1677, s. 120–122; Greiseliuss 1671.

9 Schnabel 1731.

10 Langhans 1739.

případně na ně byl kladen náležitý důraz na reprezentačních vyobrazeních.¹¹ Tyto ilustrace se objevovaly i v topografických pracích, což byl jeden z Vogtových zájmů. Není proto divu, že šlechta usazená v severních Čechách využívala bizarní skalní útvary pro svou rekreaci (a reprezentaci), ať už šlo o duchovně laděnou návštěvu poustevny ve Sloupu (existuje dokonce hypotéza, že zde měl být kolem roku 1680 budován klášter), nebo světsky pojatou návštěvu starého hradu Jestřebí s vyhlídkou na okolí.

PODZEMÍ PODLE MAURITIA VOGTA – PŘEDSTAVENÍ PRAMENŮ

Dílo *Bohemia et Moravia Subterranea*, na něž odbornou veřejnost upozornila Vlasta Langrová, bylo nejspíše poslední, které Mauritius Vogt napsal před svou smrtí.¹² Přestože se nejspíše uvažovalo o tištěném vydání, zůstal text — patrně vlivem autorova úmrtí — pouze v latinsky psaném rukopise. Dodnes se dochovaly dva exempláře v Knihovně Národního muzea a jeden značně zkrácený zrcadlový latinsko-německý opis (výtah) v Národní knihovně.¹³ Vogt, inspirován Athanasie Kircherem a jeho spisem *Mundus subterraneus* (1664),¹⁴ se ve své práci pokusil zachytit různé informace týkající se „podzemí“. Tím měl na mysli, podobně jako Kircher, jevy spojené s činností tzv. podzemních ohňů (*ignis subterraneus*) a řek, které dávaly vzniknout pohořím, sopkám, pramenům, jeskyním, ale také minerálům a dalším prvkům toho, co se dnes nazývá „neživou přírodou“.¹⁵ Velkou pozornost věnoval Vogt jak geologické minulosti, tak nálezům drahokamů a kovů; k podzemí pak řadil také leccos z toho, co ze země vystupuje na povrch, například pohoří, skály či řeky. Neopomněl ani různé skřítky a permoníky žijící v podzemí.¹⁶

Zejména hory (pohoří) byly v dobovém kontextu vnímány i spolu se svými útroby — tj. různými prostory uvnitř hory, ať už šlo o jeskyně, doly nebo prameny. Právě zde bylo možné nahlédnout do nitra Země a zjistit více o činnosti podzemních ohňů a řek, která stála za členitou morfologií i složením hornin. V pohledu Vogta i jeho předchůdců však tato tzv. neživá příroda ožívá, má schopnosti tvořit a působit na své okolí. Podzemní řeky jsou de facto tepnami Země, analogií k tehdy mechanicky

11 Hahn 2005; Hecht 2017; Šimůnek 2018, s. 403–407.

12 Langrová 1935. Kniha vzešla z kvalifikační práce „Semináře pro filosofii, metodologii a historii přírodních věd Karlovy university“ pod vedením prof. Otakara Matouška. Kromě této práce je Langrová také autorkou monografie o pražské dívčí škole (Drchalová-Langrová 1938). Další údaje o ní se bohužel dohledat nepodařilo.

13 V Knihovně Národního muzea (dále jako KNM) jde o signatury VII D 4 a VI D 10, s touto verzí pracujeme. Srov. Langrová 1935, s. 4. V Národní knihovně jde o rukopis *Geographia Bohemiae et Moraviae subterranea* (sign. I A 8).

14 Kircher 1664.

15 Přestože zmínky o vlivu ohně (a jinde též vody) na podobu zemského povrchu mohou asociovat plutonistické a neptunistické teorie (v českém prostředí poměrně známé díky knize Haubelt 1984), je potřeba podotknout, že formulace těchto názorů do podoby komplexních teorií je mladšího data a ve Vogtové (respektive Kircherově) díle se jedná spíše o vlivy vycházející z alchymie, hermetiky a neoplatonismu (Parcel 2009).

16 Wolf 2005.

OBŘÁZEK 1: Vyobrazení hradu Sloup z Vogtovy tištěné topografie (1712) korespondující s textovým popisem.

chápanému cévnímu oběhu. Podzemní ohně (spolu s vodou) dávaly různým věcem růst, např. horám (včetně sopek), drahokamům a kovům. Dalším projevem živosti těla Země byly nejrůznější výpary a kouře.

Zajímavé je, že přestože bylo Vogtovo dílo (zahrnující především řadu přírodních zajímavostí a kuriozit) pojato v zásadě vědecky, odráží spíše názory autorů o generaci až dvě starších. To platí jak o Kircherovi, jenž byl Vogtovou hlavní inspirací, tak o českých autorech, o jejichž díla se opíral (např. Balbin, Pešina z Čechorodu či Hertodt z Todtenfeldu). Ve Vogtově době již takové pojetí přírody nepatřilo k *mainstreamu* tehdejší vědy a je to pozoruhodnější, že mu Vogt věnoval tolik energie.¹⁷ Pravděpodobně ho téma jednoduše bavilo a odráží jeho osobní zájem, ba až fascinaci rozmanitostí přírody a podivuhodnostmi, které mnohdy představovaly výzvu dobovému vědeckému

¹⁷ K vývoji vědy pod vlivem osvícenství, newtonovské mechaniky a dalších oborů srov. Laudan 1987, s. 47–69. Na druhé straně Vogt nebyl v českém prostředí zcela ojedinelý, jak dokládá např. univerzitní these jeho řádového spolubratra Martina Honoria Czechury (1688–1726) *Mare philosophicum* z roku 1724 (srov. Kraus — Semotanová — Kukul — Štrbáňová — Bečvářová — Bečvář 2019, s. 207).

paradigmatu. Je otázkou, nakolik byl Vogt schopen posun tehdejšího odborného diskurzu reflektovat, a pokud ano, jak nastalý vývoj vlastně vnímal.

Jde-li o konkrétní popisy vybraných objektů, je potřeba upozornit, že v dílech Mauritia Vogta lze nalézt hned dva texty o Sloupu. Není však jisté, nakolik byl Vogt jejich autorem, neboť je známo, že řadu informací přejímal od nejrůznějších (korespondenčních) spolupracovníků. První popis Sloupu vyšel německy tiskem v topografii *Das jetzt-lebende Königreich Böhmen* (1712) a nabízí sice stručné, ale poměrně výstižné vylíčení skalního suku.¹⁸ Autor zde upustil od strohé charakteristiky pomocí žánrově běžných adjektiv jako *schön, lustig, fürtrefflich*, jimiž byl jindy schopný odbýt celá města, a naopak se pustil do o něco podrobnějšího seznámení čtenáře s popisovaným místem. Druhý, latinský popis dochovaný v díle *Bohemia et Moravia subterranea* se od prvního mírně liší, a to jak bohatším, více poetickým jazykem, tak jistým přesunem důrazu od člověka (hrabat Kokořovců) směrem k přírodě.

Das jetzt-lebende Königreich Böhmen popisuje Sloup (*Birckstein*) jako „ein lustiger Ort mit einer Wohnung“ (radostné místo s příbytkem). Autor uvádí, že jde o pískovcovou skálu ležící v širokém údolí, jež je ze všech stran odříznuto hradbou hor. Dále upozorňuje na prostory vykutané (*ausgehaute*) ve skále, z nichž jsou vyjmenovány *Keller, Capell, Gäng, Zimmer* a *Stuben*. Explicitně říká, že nic kromě lucerny („Cuppa, durch welche das Liecht in die Mitte der Wohnung fällt“) není vyzděná.¹⁹ Popis pokračuje výstupem na horní plato („durch ein Loch von der Stiegen“), kde se nachází zahrada, kterou autor přirovnává ke střeše, přikrývající celou skálu, respektive obydlí v ní („Garten, welcher als ein ebenes Dach den gantzen Berg, oder Wohnung decket“). Na závěr je připojena ještě zmínka o studni („durch die gantze Höhe ist ein durchbrochner Brunnen“) a nechybí ani informace, že celé dílo nechala teprve nedávno zhotovit hrabata z Kokořova. Vedle textu je čtenáři k dispozici rovněž vyobrazení hradu.

Podzemní topografie nabízí informací o něco více.²⁰ Na úvod se praví, že jak Sloup, tak Jestřebí, které je představeno vzápětí poté, jsou „loca submontana [...] é vivo saxo excisum“. O poustevně (*Eremitorium*) ve Sloupu se zde píše, že se nachází uprostřed louky, jsou uvedeny její rozměry, tvar je charakterizován jako oválný a zmíněny jsou příkré stěny skály ze všech stran. Dále, podobně jako v německém textu, následuje popis lidskou rukou vytvořených prvků („porta incisa, gradus incisi saxo, efformatae et excavatae [...] concamerationes variae“), načež jsou představeny vnitřní prostory nacházející se „in corde montis“ (oproti předchozím se tyto prostory již nenacházejí na kraji skály). Zde je čtenáři vylíčen krytý ambit, u něhož lze spatřit také studnu („puteus ad imum fundi pertusus“) s rumpálem. I do prostoru uvnitř hory („medii montis atrium“) je však přivedeno světlo otvorem („desuper mons apertus“), nad nímž se tyčí lucerna/věžička („desuper cuppa aedificata, de qua lumen descitur“). Latinský popis rovněž na rozdíl od německého zmiňuje poustevníky a jejich obydlí,

18 Vogt 1712, s. 77.

19 Lucernou se myslí stavba (věžička) nad otvorem do dnešní kaple, kudy dovnitř skály proniká denní světlo. Domek na východní plošině byl postaven teprve v sedmdesátých letech 18. století.

20 Rozebírané pasáže o Sloupu a Jestřebí se nacházejí v rukopise NKM, VI D 10, s. 222–224.

OBRÁZEK 2: Nákres hradu Jestřebí z Vogtovy z nevydané práce o podzemí Čech a Moravy (1729). Pravděpodobně se jedná o překreslení obrázku od Georgia Böhma, kterého Vogt uvádí jako zdroj svých informací. Mauritius Vogt, *Bohemia et Moravia subterranea*, 1729. Sběrka Národního muzea — Knihovna Národního muzea, VI D 10, s. 224

které je tvořeno ložnicí „ex arenoso saxa“ s dvěma okny otočenými k západu. Odtud má být radostný pohled na okolní mělké údolí („ad demissam vallem jucundus patet prospectus“). Úryvek končí zmínkou o horní plošině ozdobené zahradou („hortensibus ornata“) spolu s odkazem na vyobrazení, které zjevně mělo následovat, nicméně není součástí rukopisu.

Knihla pokračuje popisem hradu („arx vetus“) Jestřebí. Ač název místa (německy *Habigstein*) odkazuje k jestřábům („accipitibus, seu vulturibus“), dnes zde podle autora hnízdí především nespočet kavek („totaquanta nunc nidus est infinitarum monedularum“). Nejprve je pozornost upřena na okolí, z něhož je jmenována nedaleká šlechtická rezidence Nový Zámek a velký rybník, pod jehož hladinou má být pohřbený starý klášter („magnam piscinam, sub qua aquis monasterium vetus sepultum“). Autor přiznává, že následující popis a obrázek převzal „a Georgio Böhm

Burgravio“. ²¹ Samotný hrad Jestřebí je charakterizován jako dvojitý (*duplex*) — ve smyslu horní a dolní části, přičemž na samém vrcholu se nacházelo několik staveb, respektive jejich pozůstatků („*plura aedificia, hodie dum rudera*“).

Nejprve přichází popis spodní části hradu a rozměry skály. Text je koncipován jako prohlídka, takže se postupně věnuje prostorám, skrze něž se prochází směrem k horní části hradu, a vyzdvihuje, že tento výstup je „*valde mirabilis*“ (přenádherný, okouzlující). Nahoru se jde částečně po schodech, jež jsou však „*pene extritis*“ (téměř zcela sešlapané), a částečně po žebříku, jenž byl přidělán později a vede nad někdejší studnou. Ta je prý již vyplněna kamením („*lapidibus prope impletum*“), dříve však její dno mělo dosahovat až k hladině zmíněného rybníka. Následně je čtenář zaveden do dvou jeskyní, z nichž do horní se opět leze po žebříku a schodech. Z této druhé jeskyně zároveň prosvítá světlo dolů („*antrum secundum, quod inferiori viae lumen praebet*“). Odtud se již pokračuje na nebezpečné návrší („*ad periculosum clivum*“), kam vedou „*gradus valde detriti*“ (schody silně omšelé), takže není radno se držet blízko srázu.

Okraje horní i spodní části jsou ověněny hradbou, jež však již chátrá („*murulo demisso coronatus*“). Uprostřed druhého hradu mohli návštěvníci spatřit velký pokoj („*ingens conclave*“) a mohutnou konírnu („*potius equile*“), do níž bylo údajně možné umístit jak koně, tak vozy („*equis et curru circumveti possis*“). Do skály byly vyřezané rovněž žlaby („*praesaeipije rupi incisis*“); dále pod živoucí skálou vykutaná komůrka („*sub vivo saxo excavatum [...] cubiculum*“) a nedaleko ní strašlivé vězení („*formidabilis carcer*“) s úzkým otvorem nahoře a širokým dnem dole, takže člověk spuštěný dolů nemohl uniknout/uprchnout („*impossibilis est modus, et occasio evadendi*“). Hrad má dosvědčovat schopnosti a práci („*ingenium*“) předků („*veterum mirabile apparatus ingenium*“). V závěru autor opět zmiňuje tvar celé skály, která je dole užší než nahoře, a upozorňuje na balvany („*rupes immanis*“) napadané ve svahu pod skálou, což dokresluje i přiložené vyobrazení, jež je součástí rukopisu.

Pro doplnění stojí za to uvést, že Vogtova klasická topografie z roku 1712 o Jestřebí nehovoří, jen stručně zmiňuje existenci Nového Zámku, který podává jako „*ein schönes Schloß neben grossen Teichen bey der Böhmischen Leippa*“ (pěkný zámek vedle velkého rybníka u České Lípy). ²² Myšlen je rybník Novozámecký, na jehož druhém konci se tyčí právě hrad Jestřebí. Pro úplnost budiž připomenuta ještě poznámka v denících kardinála Arnošta Vojtěcha Harracha, jenž sám sice hrad nenavštívil, ale učinili tak jeho přátelé. Díky nim Harrach věděl, že se jedná o „*verwüeste schloß Habstein, welches auf einem steinfelsen artlich oben sizet*“ (tedy zpustlý zámek Jestřebí, způsobně posazený na vršku skály). ²³ Kardinálův zápis svědčí o tom, že Jestřebí, podobně jako sloupská eremitáž, bývalo cílem výletů šlechtické společnosti.

Jak bylo řečeno, k textům náleží také dvě ilustrace (srov. obrázky 1 a 2). Pod latinským textem věnovaným poustevně ve Sloupu je doplněn německy psaný dodatek sdělující, že tisková deska s příslušným vyobrazením se má nacházet u dědiců zemře-

²¹ O zmíněném Georgu Böhmovi se nepodařilo zjistit nic bližšího. Archiválie týkající se velkostatku Nový Zámek a severočeských Kouniců ve sledované době nejsou až na výjimky přístupné.

²² Vogt 1712, s. 111.

²³ Keller — Catalano 2010, sv. 6, s. 680.

lého pana Ziegera (myšlen je norimberský nakladatel Johann Zieger, u něhož vyšlo dílo *Das jetzt-lebende Königreich Böhmen*).²⁴ Z tohoto staršího mědirytu se mělo vyjít i nyní. Z hlediska zacházení s obrazem a jeho eventuální věrností je cenná poznámka, že nyní musejí být zahrádky na skále zvětšeny, stejně jako lucerna (věžička), která má být jednou tak velká.²⁵ Jednak se počítalo s tím, že vlastní vyobrazení bude k textu připojeno až v tiskárně, jednak je zde explicitně formulován požadavek, aby obraz akcentoval vybrané prvky a ty naddimenzoval. Zbytek však měl nejspíše zůstat, takže by čtenáři byla opět předložena podoba skalního suku s poměrně hladkými stěnami (je naznačeno jen mírné zvrásnění, žádné velké praskliny) a zarovnanou horní plošinou. Autor původní předlohy pro rytinu bohužel zůstává neznámý.

K obrazu Jestřebí, jenž je součástí rukopisu, nepatří sice žádné přípisky jako v předchozím případě, i tak je však velmi hodnotný. Jednak proto, že se jedná pravděpodobně o druhé nejstarší, dosud takřka neznámé vyobrazení tohoto hradu, jednak pro svou názornost.²⁶ Obraz dobře koresponduje s tím, co je zachyceno v textu: dvě části hradu nad sebou, z nichž každá má své cimbuří, kóničnost spodní skály a balvany ve svahu pod ní, stejně jako žebřík vedoucí nad studnou. Na samém vrcholu je nakreslen strom, dole pod kopcem rybník a několik domů. Přestože může být legitimní se ptát, nakolik kresba vypovídá o tehdejší skutečné podobě hradu (oproti dnešku před několikerým skalním řícením), je spíše důležité soustředit se na provázanost mezi obrazem a textem a pracovat s tím, jak autor hrad vylíčil a jak chtěl, aby byl vnímán.²⁷ Ve srovnání se Sloupem vyniká trochu realističtější ztvárnění pískovcových stěn, které lépe zachycuje vrstvy pískovce a jeho členitost na bloky. Patrně to je především u spodní části hradu. Tento rozdíl ve zpracování však nemusí vypovídat pouze o vnímání rozdílu mezi poustevnou a hradem, ale v úvahu nutně připadá také styl autora, který však v případě vyobrazení Sloupu není známý. Otázkou také zůstává, zda by tyto vlastnosti byly zachovány i v tištěném vydání.

BAROKNÍ BIZARNOSTI A SAXUM VIVUM

Zobrazení Sloupu ve Vogtově tištěné topografii (1712) se nedávno věnoval Robert Šimůnek, jenž konstatoval „celkový bizarní ráz“ toho, co a jak rytina zachycuje.²⁸ Určitá bizarnost (nejen tvarů) byla baroku svým způsobem vlastní. Například sama barokní architektura byla již v 18. století označována za bizarní, přičemž přibližně do čtyřicá-

24 KNM, VI D 10, s. 222; srov. též: https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Johann_Zieger.

25 KNM, VI D 10, s. 222: „NB: Die Gärtlein auf den Felsen müssen grösser gemacht werden, also 3 auf 3 eins wirdt. Die Cuppula muß auch noch umb einmal grösser werden.“

26 Za nejstarší vyobrazení Jestřebí je považována mapová značka na Arentinově mapě (1619) — srov. Panáček 2015, s. 121. Zde popisovanou ilustraci Panáčkovra studie nezná.

27 Ke skalnímu řícení na Jestřebí a otázkám po původní podobě hradu naposledy Adamovič — Kaňková 2010; srov. též Panáček 2015.

28 Šimůnek 2018, s. 352. Částečně problematické při interpretaci obrazu je pouze tvrzení, že „okénka vprostřed indikují poustevníkovo obydlí“, neboť poustevníky Vogtova klasická topografie nezmiňuje, takže by čtenář potřeboval nějaký jiný zdroj této informace, aby si vyobrazení spojil s pobytem poustevníků.

tých let pojem neměl negativní konotace.²⁹ Ve sledovaných případech onu bizarnost reprezentuje právě podivně tvarovaná skála s místnostmi uvnitř a zahradami a věžičkou navrchu. Oblíbenost spojení umění a přírody ilustruje i podobně bizarní útvar *Sinesische durch Kunst gemachte Lustberge, und Hölen, mit Zimmern, Stiegen, Teichen, etc.*, zahrnutý do alba rytin Johanna Bernharda Fischera z Erlachu (1725), jenž opět ukazuje skalní útvar oživený vodou (rybníky) a stromy.³⁰ Stejným typem vyobrazení je i podobizna Jestřebí, jakkoliv je její umělecké ztvárnění amatérsky naivní. Dokresluje to, co by bylo na základě pouhého textu těžko uvěřitelné a představitelné. Ještě důležitější než samotná ilustrace byla možnost takové místo navštívit a prohlédnout si ho.³¹ To je ostatně jeden z důvodů, proč byly tyto objekty v topografích zmiňovány, neboť tento žánr mimo jiné lákal k návštěvě zmiňovaných lokalit.

Bližší pozornost je vhodné věnovat také textovým popisům obou hradů. Již úvodní sousloví *loca submontana* je poněkud nejednoznačné. Někdo by za ním mohl tušit staré dělení oblastí Čech na *hory* a *kraj* podle nadmořské výšky a úrodnosti půdy. Jestřebí se nachází v tabuli obklopené horami ze dvou stran. Podobně vystupuje Sloup z údolí uprostřed louky (což je řečeno i v textu) na okraji skal a lesů Cvikovské pahorkatiny. V každém případě je ve Sloupu vazba s okolním hřbetem hor těsnější. Ve starší literatuře se *loca submontana* objevují ve spojitosti s tureckou horou Ida (*Kazdaği*), o níž se věřilo, že na ní sídlí bohové, nebo při popisu krajiny kolem Jordánu v souvislosti s výrobou zázračného protijedu (*theriacum*).³² U obou těchto lokalit (literárních i geografických) lze nalézt spojení skal (i jeskyň) a vody, avšak úzká vazba na tento kontext u Vogta není příliš pravděpodobná. Jako *regio submontana* byla v raném novověku charakterizovaná geomorfologicky poměrně členitá oblast Malopolska od Krakova na východ přes Halič směrem k Podolí.

Bez zajímavosti (zejména ve vztahu k Vogtovi) není ani Kircherovo dílo o babylonské věži, kde se mluví o *submontana montis Ararat regione* — tedy oblasti, která byla obydlena a obdělána jako první po povodni světa.³³ Zdá se, že Vogtovo užití by s výše naznačenou paralelou mohlo souviset, neboť jeho *loca submontana* představují místa, kde je možné vstoupit dovnitř hory, respektive do útvaru, který Vogt vnímá ve spojitosti s okolními horami a který vystupuje z podzemí nad úroveň okolního terénu. Zároveň však ani jedna ze skal nepřevyšuje ony hory kolem údolí.

Kontextualizaci zaslouží také termín *saxum vivum*, jenž se v textu vyskytuje dvakrát, pokaždé v ablativu. Mimochodem pojem *saxum* (skála) se v celém díle *Bohemia et Moravia Subterranea* objevuje poměrně málo, nejčastěji v převzatých pasážích. Na jednom místě lze slovo najít v podobě přídavného jména *scamnum saxum* při popisu jeskyně sv. Prokopa v Prokopském údolí,³⁴ v Moravském krasu zase vystupují mramorová skaliska (*saxa marmorea*) v jeskyni kdysi obydlené poustevníkem.³⁵

29 Hills 2011, s. 12; Hills 2007, s. 50.

30 Fischer von Erlach 1725, s. 92. Srov. též Warnke 1992, s. 96 a 105.

31 Mattes 2012, s. 67.

32 Srov. Rubin 2014, s. 235.

33 Kircher 1679, s. 6–13 (obzvláště ilustrativní je v tomto mapa na s. 13).

34 Vogt 1729, s. 167.

35 Tamtéž, s. 350. Tato pasáž byla sepsána na základě díla Johanna Ferdinanda Hertodta z Todtenfeldu (Todtenfeld 1669).

Sousloví *saxum vivum* užívá i Kircher, když popisuje jednu z jeskyní u sicilských lázní Sciacca. Tam lze podle Kirchera spatřit „in saxo vivo à Veteribus ab immemorabili tempore incisa sedilia, variis exornata inscriptionibus“ (od nepaměti sedátka vyřezaná od předků do živoucí skály, zdobená různými nápisy).³⁶ Spolu se Sloupem a Jestřebím má sicilská skála společné to, že se jedná o útvar horniny vystupující ze země nad povrch, uvnitř se nacházejí prostory upravené pro pobyt člověka a žádnému místu nechybí ani voda jakožto oživující (ba dokonce životadárný) element. Spojení se zemí (vnímané jako výstup čehosi podzemního nad povrch) je jedním ze základních atributů „živé“ skály, ale nefungovalo by bez přítomnosti vody. Ta byla brána jednak jako činitel podílející se na formování povrchových útvarů (Vogt se například domníval, že celou oblast severních Čech dříve pokrývalo jezero),³⁷ jednak jako „oživující“ médium (živá voda), které je schopno vstupovat do porézni skály a tím ji „oživovat“. Určitou živost skály pak symbolizovaly také zahrádky (Sloup) či stromy (Jestřebí), které se nacházely na příslušných vyobrazeních a které mohly růst díky vodě, jež se zároveň koncentrovala ve studních vyhloubených uprostřed skalního masivu. I tím se z pouhé skály (*saxum*) stávalo místo k obývání (*Wohnung / habitatio / arx*).

Saxum vivum je však termín s dlouhou tradicí. Vyskytuje se již u antických klasiků, a to v podobném kontextu jako u Kirchera a částečně také Vogta. Přestože byli oba novověcí učenci patrně s klasickými díly obeznámeni a snad alespoň Kircher vědomě na antiku navazoval, není bez zajímavosti připomenout, že představa živé skály či živých kamenů byla aktuální i ve středověku, během něhož byla (podobně jako to lze pozorovat v novověku) spojena především s řádovým prostředím.³⁸ Původnímu významu pojmu se podrobně věnoval Joseph Conrad Plumpe, jenž zkoumal užití tohoto termínu především u Vergilia (*Aeneis*) a Ovidia (*Proměny* a další díla).³⁹

Pozoruhodný je už fakt, že sousloví se vyskytuje především v poezii, zatímco v próze našel Plumpe jen jedinou zmínku, a to u Tacita, který zmiňuje město Halicarnassus, jež mělo být po dvanáct staletí ušetřeno zemětřesení díky tomu, že byly jeho základy tvořeny živoucí skálou (*vivoque in saxo fundamenta*).⁴⁰ Ostatní zmínky v poezii jsou zpravidla spojeny s vodou, která navíc často bývá v pohybu (prameny, řeky, šplouchání vln). S fenoménem živoucí skály jsou spojeny zejména vodní jeskyně, často obývané nymfami. Uvnitř se pak mohla nacházet např. *vivoque sedilia saxo*.⁴¹ Dalším důležitým aspektem živoucí skály bylo její vystupování z podzemí nad povrch. Díky tomu mohla být skála vyživována, což se projevovalo mimo jiné kapkami rosy na skále. Jedním z příkladů živoucí skály byla pemza (*pumex vivus*), jejíž vznik je vázán na vodní prostředí a jež svou pórovitostí není nepodobná pískovci.⁴²

Na druhou stranu je fakt, že skály mají něco společného s pískem, Vogtem připomínán jen jednou, a to ve spojitosti se Sloupem, kde bylo poustevníkovy obydlí vy-

36 Kircher 1664, s. 268.

37 Vogt 1729, s. 15–16.

38 Trinks 2020, s. 201.

39 Plumpe 1943. Spojení *saxum vivum* se však objevuje u mnoha dalších autorů.

40 Tamtéž, s. 6.

41 Tamtéž, s. 1–2; srov. též podobu s Kircher 1664, s. 268.

42 Plumpe 1943, s. 4.

tvořené *ex arenoso saxa*. Do jisté míry se tím vytváří protiklad vůči skále živé/živoucí (se studnou jako zdrojem vody a zahradou, která z vody profituje), neboť je zde zmíněn písek spojený s pouští a obecně nehostinným, vyprahlým prostředím. Právě v tomto protikladu ovšem spočívá půvab onoho místa. Ostatně situace, kdy poustevník svou činností oživuje a kultivuje místa na první pohled pustá a nehostinná, jsou v baroku tematizovány poměrně často.⁴³ Sloupskou poustevnu tak lze chápat v kontextu řady podobných příměstských samot.⁴⁴ Sloup sice nebyl městem, ale jako centrum panství představoval dostatečně obydlené a přiměřeně rušné sídlo kontrastující se (zdanlivou) samotou poustevníka, díky jehož činnosti se v místě projevuje Boží milost, zde reprezentovaná živou a kultivovanou přírodou na podivném skalním útvaru.

Dalším aspektem, jenž je tematizován jak u Jestřebí, tak u Sloupu, je opracovanost skály. Texty představují čtenáři několik prostor, které jsou vytvořeny uměle, což je vyjádřeno příslušnými adjektivy: *incisi*, *excavatae*, *aedificata*. V případě Jestřebí je řečeno, že jde o dílo blíže nespecifikovaných předků (ve smyslu předchozích generací: „*veterum mirabile [...] ingenium*“), zatímco o Sloupu v podzemní topografii nic podobného uvedeno není. Zmínka se naopak objevuje v klasické Vogtově topografii, kde jmenuje hrabata z Kokořova. Jedná se o Vogtovi známý rod ze západních Čech, do jehož majetku patřily např. Žlutice. Kolem roku 1700 zaznamenali Kokořovci z Kokořova společenský vzestup spojený se získáním hraběcího titulu (1680) a obsazením několika zemských úřadů příslušníky tohoto rodu. Za nenápadnou zmínkou v topografii se tak mohou skrývat regionálně založené vazby a snaha upozornit na poměrně nedávné zásluhy tohoto rodu.⁴⁵

V souvislosti se zmíněnou starobylostí, zejména v případě Jestřebí, se upozorňuje na určitou sešlost či omšelost: schody jsou *detriti* (opotřebené), z množství staveb zbyla pouze *rudera* (zbytky, torza). Také Harrach popisuje Jestřebí termínem *verwüeste* (zpuštělé). Celkový dojem ještě podtrhují hnízda kavek (namísto „původních“ jestřábů). Právě zde vystupuje hlavní rozdíl mezi oběma objekty, jak ho Vogt zaznamenal. Zatímco Sloup je poměrně nedávno zřízenou poustevnou se zahradou, Jestřebí je především starým hradem. Stáří je opět podepřeno odkazem na klášter pohřbený ve vodách rybníka („*monasterium vetus sepultum*“). Zajímavostí, jež s tím může (ale nemusí) souviset, je fakt, že původní hrad Jestřebí s obcí (Starý) Provodín se nacházely jinde než dnes a v průběhu středověku došlo k jejich translokaci.⁴⁶ Zda se ve zmínce o pohřbeném klášteře odráží tato skutečnost, však zůstává v rovině spekulace.

Za pozornost stojí i aspekt proměnlivosti a pomíjivosti, což jsou vlastnosti spojené se vším živým, tedy i s „živými“ skalami. Jednak se mohly různé živé věci proměnit ve skálu — to se běžně vyskytuje v dobové literatuře. Například Balbín hovoří o zkamenělých stromech (*arbores in saxum conversae*).⁴⁷ Jindy se zase ve skálu mohly

43 Srov. Preiss 2003, s. 166.

44 Gaži — Hansová 2012, s. 81.

45 V roce vydání topografie (1712) Kokořovcové Sloup prodali Kinským, což ovšem Vogtův text již nereflktuje.

46 Peša — Jenč — Havel — Novák 2015.

47 Balbinus 1679, s. 83 a 114.

proměnit lidské kosti.⁴⁸ Příznakem života skály mohl být i její růst (*saxum surgebat*), což je opět jeden z obrátů užitý Balbínem, nejspíše však přejatý od jiných autorů.⁴⁹ V podání Vogtově sama skála již neroste, jen poskytuje místo pro růst rostlin; slouží jako určité medium. Zároveň však podléhá stárnutí a postupné degradaci, když z ní padají jednotlivé balvany a z někdejšího díla zůstávají jen zbytky a ruiny. Trosky byly typickým symbolem pomíjivosti, kterého s oblibou užívala barokní krajinomalba.⁵⁰ Zde ale ruiny existovaly fyzicky přímo na daných místech, čímž dodávaly skalním hradům jejich autenticitu, stvrzovaly jejich starobylost a nejspíše byly cenným prvkem pro dobového návštěvníka. I proto se také dostaly do pomyslného textového obrazu poustevny a opuštěného hradu.

ZÁVĚR

Dnešní vnímání skalních suků v Jestřebí i Sloupu je rámováno především pojmem *skalní hrad*, jenž odráží (post)moderní vnímání těchto objektů na pozadí vědomí o jejich minulosti. Pojem reflektuje jak středověkou periodu (a zároveň tak odsouvá do pozadí jejich možnou funkci v ostatních obdobích, neboť hrad je určitým symbolem středověku) a funkci opevnění, tak přírodou spoluutvářený charakter místa na špatně přístupné skalní vyvýšenině. Oproti tomu texty v dílech Mauritia Vogta používají jiný narativ a středověká minulost spolu s faktem, že se jedná o hrad, je akcentována jen v případě Jestřebí. Zároveň je však důležité vidět, že obě místa spolu souvisejí. V díle *Bohemia et Moravia Subterranea* je o nich pojednáno v jedné kapitole, a to nejen z důvodu, že se obě místa nacházela v Litoměřickém kraji, ale také proto, že se v obou případech jedná o *loca submontana* [...] *utrumque é vivo saxo excisum*. Vogt čtenáře seznamuje jak s podobou obou skalních objektů, v nichž jsou lidskou rukou vytvořeny nejrůznější prostory, tak s rámováním daných míst: Sloup je eremitáž (poustevna), Jestřebí pak starým hradem.

Ať už tak Vogt činil z neznalosti středověké minulosti Sloupu, nebo jakéhokoliv jiného důvodu, důsledně dodržuje toto rozdělení, které se promítá do celého textu. Na jedné straně vyzdvihuje zásluhy o zřízení poustevny konkrétním, stále žijícím rodem, v druhém případě pak odkazuje na neurčité předky. Spolu s textem předkládá i vyobrazení obou míst, na němž lze vidět, že skály se do jisté míry podobají. Rozdílem jsou pak zdánlivě hladší stěny eremitáže oproti spíše hrubším (přírodnějším) rysům starého hradu, což však může mít více vysvětlení (srov. výše). I zde mohl Vogt čerpat inspiraci od Kirchera, jenž uvádí pět základních typů jeskyní, přičemž prostory obývané poustevníky (*Antra Sanctorum Eremicolarum*) řadí do jiné kategorie (*Humanae Cryptae*), než kam podle něho spadají ostatní uměle vytvořené jeskyně (*Artificiales Cryptae*), mezi něž by bylo možné zařadit jeskyně ze skalního hradu Jestřebí.⁵¹

48 Tamtéž, s. 118.

49 Tamtéž, s. 13. Balbín se zde odvolává na vyprávění jistého benátského obchodníka zaznamenané Casparem Schwenckfeldem (1490–1561) a Jakobem Schickfušem (1574–1637).

50 Siegmund 2002, s. 39–46.

51 Kircher 1664, s. 118.

Tento rozdíl vycházející z dobové teorie se však nejspíše v praxi odrážel jen minimálně. Návštěva barokní eremitáže totiž nemusela být čistě sakrálně pojímanou záležitostí.⁵² Ve výsledku byla obě místa určitou atrakcí pro hosty, především z okruhu šlechty, kteří měli možnost hrad a poustevnu navštěvovat. Obě místa, která představovala pomyslné satelity k hlavním venkovským šlechtickým rezidencím ve Sloupu a Novém Zámku, nabízela pěknou vyhlídku na okolí. Bylo možné zde trávit volný čas, objevovat krásy přírody stejně jako stopy minulosti.

LITERATURA:

- Adamovič, Jiří — Kaňková, Helena. „Skalní řízení na hradě Jestřebí a jeho příčiny“. *Bezděz*, 19, 2010, s. 137–162.
- Balbinus, Bohuslaus. *Miscellanea Historica Regni Bohemiae Quibus Natura Bohemicae Telluris (Miscellaneorum Historicorum Bohemiae Decadis I. Liber I.)*. Pragae: Typis Georgii Czernoch, 1679.
- Brown, Edward. *An Account of Several Travels through a Great Part of Germany in Four Journeys*. London: Printed for Benj. Tooke, 1677.
- Drchalová-Langrová, Vlasta. *Městská vyšší dívčí škola v Praze: O jejím vzniku a vývoji*. Praha: Pražská městská tiskárna, 1938.
- Fischer von Erlach, Johann Bernhard. *Entwurf einer Historischen Architectur: in Abbildung unterschiedener berühmten Gebäude des Alterthums und fremder Völcker; umb aus den Geschicht-büchern, Gedächtniß-münzen, Ruinen, und eingeholten wahrhafften Abrißen, vor Augen zu stellen*. Leipzig: auf eigene Unkosten, 1725.
- Gabriel, František — Smetana, Jan. „Skalní hrady a jejich vztah k české hradní architektuře“. *Archaeologia historica*, 11, 1986, s. 143–152.
- Gaži, Martin — Hansová, Jarmila. *Svatyně za hradbami měst: Křížová hora u Českého Krumlova v jihočeských a středoevropských souvislostech*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2012.
- Greiseliuss, Johannes Georgius. „Metallifodinarum plaecipuarum Bohemiae perlustratio“. *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum*, 2, 1671, s. 140–153.
- Hahn, Peter-Michael. „Das Residenzschloß der frühen Neuzeit. Dynastisches Monument und Instrument fürstlicher Herrschaft“. In *Das Gehäuse der Macht. Der Raum der Herrschaft im interkulturellen Vergleich — Antike, Mittelalter, Frühe Neuzeit*. Ed. Werner Paravicini. Kiel: Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, 2005, s. 56–75.
- Hecht, Michael. „Das Adels-Haus in der Frühen Neuzeit: Genealogisches Konzept, verwandtschaftliche Ordnung, architektonische Gestalt“. *Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 11, 2017, č. 1, s. 29–48.
- Hills, Helen. „The Baroque: Beads in a Rosary or Folds in Time“. *Fabrications. The Journal of the Society of Architectural Historians*, 17, 2007, č. 2, s. 48–71.
- Hills, Helen. „The Baroque: The Grit in the Oyster of Art History“. In *Rethinking the Baroque*. Ed. Helen Hills. Aldershot: Routledge, 2011, s. 11–38.
- Horsch, Nadja. „Lustige Wildnis: Echte und höfische Einsiedeleien“. In *Repräsentation und Rückzug: Die Eremitage von Schloss Favorite Rastatt*. Ed. Nadja Horsch. Petersburg: Imhof Verlag, 2018, s. 9–31.
- Keller, Katrin — Catalano, Alessandro (eds.). *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667), Band 1–7*. Wien: Böhlau Verlag, 2010.
- Kircher, Athanasius. *Mundus Subterraneus*. Amsterodami: Apud Joannem Janssonium et Elizeum Weyerstraten, 1664.

52 Horsch 2018.

- Kircher, Athanasius. *Turris Babel sive Archontologia*. Amstelodami: Ex Officina Janssonio-Waesbergiana, 1679.
- Kraus, Ivo — Semotanová, Eva — Kukul, Zdeněk — Štrbáňová, Soňa — Bečvářová, Martina — Bečvář, Jindřich. *Věda v českých zemích: Dějiny fyziky, geografie, geologie, chemie a matematiky*. Praha: České vysoké učení technické, 2019.
- Langhans, Gottfried. *Das im Königreich Böhmen und dessen Königgrätzer Creyse gelegene verwunderswürdige Adersbachische Stein-Gebirge, in einer kurtzen Beschreibung desselben und einem Kupfer-Blatte. Allen Liebhabern der Begebenheiten in der Natur, Ingleichen allen Reisenden zur Nachricht, und Vergnügen*. Breslau: In Johann Jacob Korn's Buchhandlung, 1739.
- Langrová, Vlasta. *Mauritius Vogt a jeho dílo „Bohemia et Moravia Subterranea“*. Praha: Přírodovědecká fakulta Karlovy University, 1935.
- Laudan, Rachel. *From Mineralogy to Geology: The Foundations of Science, 1650–1830*. Chicago: Chicago University Press, 1987.
- Mattes, Johannes. „Höhlendunkel und Wissbegierde — Eine Kulturgeschichte der Höhlenforschung in Europa von der Antike bis zur Romantik“. *Die Höhle*, 63, 2012, s. 63–81.
- Palladino, Irmgard — Bidovec, Maria. *Johann Weichard von Valvasor (1641–1693): Ein Protagonist der Wissenschaftsrevolution der Frühen Neuzeit. Leben Werk und Nachlass*, Wien — Köln — Weimar: Böhlau Verlag, 2008.
- Panáček, Jaroslav. *Skalní hrad a poustevna Sloup*. Nymburk: Vega-L, 2014.
- Panáček, Jaroslav. „Neznámá vyobrazení hradu Jestřebí“. *Castellologica bohemica*, 15, 2015, s. 120–129.
- Parcel, William C. „Signs and Symbols in Kircher's *Mundus Subterraneus*“. In *The Revolution in Geology from the Renaissance to the Enlightenment. Geological Society of America Memoir 203*. Ed. Gary D. Rosenberg. Boulder: The Geological Society of America, 2009, s. 51–62.
- Peša, Vladimír — Jenč, Petr — Havel, Štěpán — Novák, Vojtěch. „K počátkům hradu Jestřebí u České Lípy“. *Archeologie ve středních Čechách*, 19, 2015, č. 1, s. 357–365.
- Plumpe, Joseph Conrad. „Vivum saxum, vivi lapides: The Concept of ‚Living Stone‘ in Classical and Christian Antiquity“. *Traditio*, 1, 1943, s. 1–14.
- Preiss, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha — Litomyšl: Paseka, 2003.
- Rubin, Jonathan. „The Use of ‚Jericho Tyrus‘ in Theriac. A Case Study in the History of the Exchanges of Medical Knowledge between Western Europe and the Realm of Islam in the Middle Ages“. *Medium Aevum*, 83, 2014, č. 2, s. 234–253.
- Schnabel, Johann Gottfried. *Wunderliche Fata einiger See-Fahrer, absonderlich Alberti Julii, eines gebohrnen Sachsens*. Nordhausen: Bey Joh. Heinrich Groß, 1731.
- Siegmund, Andrea. *Die romantische Ruine im Landschaftsgarten. Ein Beitrag zum Verhältnis der Romantik zu Barock und Klassik*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2002.
- Šimůnek, Robert. *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018.
- Šimůnek, Robert. „Svědectví ‚starých obrazů‘: kulturní krajina ideální a reálná“. *Theatrum historiae*, 32, 2023, s. 49–69.
- Todtenfeld, Johann Ferdinand Hertodt von. *Tartaro-Mastix Moraviae*. Viennae: Typis Susannae Rickesin Viduae, 1669.
- Trinks, Stefan. „Saxum vivum and lapides viventes: Animated Stone in Medieval Book Illumination“. In *Canones: The Art of Harmony. The Canon Tables of the Four Gospels*. Eds. Bruno Reudenbach, Hanna Wimmer. Berlin — Boston: De Gruyter, 2020, s. 193–208.
- Vogt, Mauritius. *Das jetzt-lebende Königreich Böhmen in einer historisch- und geographischen Beschreibung*. Frankfurt — Leipzig: Bey Johann Ziegern, 1712.
- Vojtíšková, Marie. „Poustevnictví v českém baroku“. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 8, 1995, s. 130–151.

Warnke, Martin. *Politische Landschaft: Zur Kunstgeschichte der Natur*. München — Wien: Carl Hanser Verlag, 1992.

Wolf, Jiří. „Démoničtí skřítci v rukopise P. Mauritia Vogta O. Cist. „Bohemia et

Moravia subterranea““. In *Trpaslík v evropské kultuře*. Ed. Martin Veselý. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 2005, s. 53–59.

NEVYDANÉ PRAMENY:

Vogt, Mauritius. *Bohemia et Moravia Subterranea*. 1729. Rukopis. Knihovna Národního muzea, Praha, sign. VI D 010.

Geographia Bohemiae et Moraviae subterranea. 1721. Národní knihovna, Praha, sign. I A 8.